

Nadir MƏMMƏDLİ*

M.Ə.RƏSULZADƏNİN DİL VƏ ƏLİFBA SİYASƏTİ

XÜLASƏ

XX əsrin əvvəlləri cəmiyyətimizdə siyasi mənafehlərin toqquşduğu, dil və əlifba məsələlərinin osmanlı türkcəsinin təsiri ilə fərqli baxış və ideologiyalarla formalaşmışdığı, qruplaşmaların yarandığı, ciddi müzakirələrin, milli özünüdərk uğrunda mübarizənin getdiyi mürəkkəb bir dövr idi. Bədii əsərlərdə və mətbuat orqanlarının dilində osmanlı türkcəsinə aid fonetik, qırqmmatik, leksik-semantik özəlliklər baş alıb getməkdə idi. Bəzən də ədəbi dil normaları ilə loru dil qarışıq salınır, “avamın başa düşdüyü” dildə yazmağı üstün bilirlər. Cəmiyyətdə gedən bu proseslər həm də təhsilin yad dildə aparılmasının təsirindən qaynaqlanırdı. M.Ə.Rəsulzadə bunun imperialist bir siyasət olduğunu və ondan uzaqlaşmağı döənə-döənə vurğulayırdı ki, yad dildə təlim-tərbiyə, təhsil verilən məktəblərdə məqsəd milləti öz soykökündən uzaqlaşdırmaq, tarixini, ədəbiyyatını, adət-ənənəsini unutturmaq, nəticədə vətəninə, xalqına fayda verə bilməyən yad əxlaqlı bir nəsil yetişdirməkdir. Dil və əlifba siyasətini bu amala həsr edir: “...*Bundan sonra biliksiz bir millət zəif düşəcək, zəiflərin isə vay halına!...Bir millət, ümumən, məsud olmaq üstər, və başqalarının ayaqları altında əzilmək istəməzsə, ümumən, bilgili, bacarıqlı olmalıdır, ümumillət oxumalı, təhsili-elm etməli, savad sahibi olmalıdır*”.

Açar sözlər: dil, əlifba, mətbuat, imperialist siyasət, latın qrafikalı əlifba, təlim-təhsil, islahat.

XX əsrin əvvəllərində dil və əlifba siyasi məsələlərin tərkib hissəsi kimi, dövrün tanınmış ziyalıları bədii əsərlərində və mətbu orqanlarda Azərbaycan dili və ədəbi normalarının inkişafını daim diqqət mərkəzində saxlayırdılar. Milli mətbuatda gedən proseslər o dövrün real siyasi-ictimai mənzərəsini əks etdirirdi. Osmanlı türkcəsinin təsiri ilə fərqli baxış və ideologiyaların yayıldığı bu dövəndə mətbuat dilinin spesifik tərz, üslubu formalaşmışdı. Əli bəy Hüseynzadə “Həyat” qəzetinin 1905-ci il, 7 sayılı buraxılışında nəşr etdirdiyi “Qəzetəmizin dili haqqında bir neçə söz” adlı məqaləsində qeyd edirdi: “Əlbəttə, içimizdə öz lisani-millisinin qədrini bilən hər fərd ikinci şiqqəyi tərcih edər. Ərəbi və farsı kəlimata müğləq, qəlizdir deyənlərdən sual edirəm ki, *kapitalist, ekonomiya, pressa, direktor* kibi sözlərimi, yoxsa *sərmayədar, iqtisad, mətbuat, müdirmi* müğləq və “qəliz”dir? Bir əsəri Avropa dillərindən tərcümə əsnasında sözü *mənayi-həqiqi* və müəyyən iləmi

* AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru, filologiya elmləri doktoru, professor.
Email: nurlan1959@gmail.com

tərcümə etməli, yoxsa xalqımızın asan anlaması üçün *mənəyi-əsliyi* təhrifmi etməli? Lazımdır ki, xalq öz dilini öyrənməyə rəğbət eləsin” [Hüseynzadə: 2007, s.158].

Bədii əsərlərdə və mətbuat orqanların dilində osmanlı türkcəsinə aid fonetik özəlliklər müşahidə edilir, sözlər məhz türk (osmanlı) dilindəki kimi işlədilir. Məsələn, aşağıdakı səs fərqləri müşahidə edilir: *e~i (ihtiyat)*, *a~i (cihan)*, *n~m (qomşular)*, *m~b (kibi)* və s. Azərbaycan mətbuatının dilində türk (osmanlı) dilinin leksik səviyyədəki təsiri fonetik və qrammatik təsirlə müqayisədə daha çoxdur, bu dövrün bütün yazıçı və şairlərinin əsərlərində, bir çox mətbuat orqanlarının dilində hiss olunur (məsələn, *öksüz, dəf ol, ufaq, çocuq, pək, yarın, pəmbə, uyku, əvət, nasıl, zatən, nerdə, iştə, arkadaş, həp, həpsi, cümlə, çabuq, yaqlaş, laf, mayıs, hemşire, bulmak, qafa, iştə, işbu, şimdi, şu, kəpatmak* və s.). Osmanlı türkcəsinə aid qrammatik ünsürlərin də müşahidəsi diqqəti cəlb edir. Məsələn, indiki zamanda *-yor* şəkilçisinin işlənməsi türk dilləri içərisində yalnız osmanlı türkcəsində və Kırım tatarlarının dilində müşahidə olunur. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan dili bədii və mətbuat dilində bu şəkilçinin işlənməsi məhz osmanlı türkcəsinin təsiri ilə baş vermişdir. Əvvəl cəm şəkilçisi, sonra isə xəbər şəkilçisinin gəlməsi də türk dilinin təsiriidir: *etmişlərdir, yazmışlardır* və s. M.Ə.Rəsulzadə dildəki bu proseslərə münasibət bildirərkən yazır: “Osmanlı şivəsinə olan məhəbbət get-gedə cavan mühərrirlərimizi ora şivəsinə təqlid həvəsinə saldı. Yeni mühərrirlərimiz yazılarını qərb türkcəsinə bənzətməyə başladılar. Hər bir azərbaycanlı mühərrir bu “bənzətmə” sənətində nə qədər çox müvəffəq olur idisə, o qədər özünü müqtədər və başarıqlı bir qələm sahibi hesab ediyordu” [Rəsulzadə: 2014, s. 219].

M.Ə.Rəsulzadə mətbuatda ədəbi dil normaları ilə loru dili qarışıq salıb, “asan dil”lə bağlı “Asan dil – yeni lisan” adlı məqaləsində yazırdı: “*Qəzetə və jurnallarımızda (risaləyi mövqufə) işlənilən dil az-çox ədəbi hesab olmuyor. Mühərrirlərimiz əhalimizin istədikləri “asan dilə” “loru” diyorlar. Və ciddi mövzular bu loru dillə yazılmıyor – deyə hər vaxt yazularından olunan şikayəti rədd etmiş və ediyolar. “Ədəbi lisan” avamın fəhm idraki rütbəsinə tənəzzül edə bilməmiş*” [Rəsulzadə: 2014, II c., s. 218].

Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dil və əlifba məsələlərinə çox həssas yanaşırdı. 1919-cu il sentyabrın 1-də Bakı Dövlət Universitetinin təsis olunması Cümhuriyyət xadimlərinin doğma xalqımızın qarşısında mühüm tarixi xidmətlərindən biri idi. Azərbaycan (türk) dilinin dövlət dili elan olunması gələcək müstəqilliyimiz üçün möhkəm zəmin yaratdı. Qərar ilk rəsmi sənəd kimi ana dilinin daha geniş şəkildə tətbiq olunması üçün böyük imkanlar və münbit şərait yaratdı. Təhsil müəssisələrinin milliləşdirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti 1918-ci il avqustun 28-də 5 maddədən ibarət “Orta təhsil müəssisələrində təhsilin ana dilində aparılması haqqında” 245 sayılı qərar qəbul etdi (bax: AJP, 1998, s. 297). Bu qərara əsasən bütün ibtidai tədris müəssisələrində dərslər ana dilində aparılmalı (erməni və rus dilində aparıldığı məktəblərdən savayı), eyni zamanda, dövlət dili icbari qaydada

tədris olunmalı idi. Həmin ərəfədə dil məsələsi ilə bağlı M.Ə.Rəsulzadə yazırdı: *“Milliyyətin ümdə rüxnünü təşkil edən şey dildir. Dil hər bir heyətin hansı bəşər dəstəsinə mənsub olduğunu göstərən bir lövhədir... Bir milləti məhv edib aradan götürmək qəsdində olan siyasətlər də əsil bunun üçündür ki, təməssül əməliyyatı icra edərkən, ən birinci fikirlərini dilə verər və ən əvvəl bir millətin dilini yaddan çıxarmağa səy edirlər. Çünki dil həməən millət deməkdir... Millət və milli mədəniyyət uğrunda mübarizə dil uğrunda mübarizədir”* (Məmmədli, 2014, s.15). O, Azərbaycanda tədrisin ərəb və fars, XIX əsrdən isə rus sistemində aparılmasının əleyhinə idi, təhsilin ana dilində aparılmasını israrla tələb edir, bunun imperialist bir siyasət olduğunu və ondan uzaqlaşmağı döənə-döənə vurğulayırdı; yad dildə təlim-tərbiyə, təhsil verilən məktəblərdə məqsəd milləti öz soykökündən uzaqlaşdırmaq, tarixini, ədəbiyyatını, adət-ənənəsini unutturmaq, nəticədə vətəninə, xalqına fayda verə bilməyən yad əxlaqlı bir nəsil yetişdirməkdir: *“...Bundan sonra biliksiz bir millət zəif düşəcək, zəiflərin isə vay halına!...Bir millət, ümumən, məsud olmaq istər və başqalarının ayaqları altında əzilmək istəməzsə, ümumən, bilgili, bacarıqlı olmalıdır, ümummillət oxumalı, təhsili-elm etməli, savad sahibi olmalıdır”* [Rəsulzadə: 2014, II c., s. 503]. Onun fikrincə, dil dindən daha qüvvətli birlikdir və millətin ən doğru bir təmsilçisi olduğu kimi, həm də yeganə tərəqqi vasitəsidir. Xalq, millət mədəni və mütərəqqi olmaq üçün dinlərdən deyil, dillərindən istifadə etməlidir.

XX əsrin əvvəlləri cəmiyyətimizdə siyasi mənafeələrin toqquşduğu, dilimiz və əlifbamızla bağlı qruplaşmaların yarandığı, ciddi müzakirələrin, milli özünüdərk uğrunda mübarizənin getdiyi mürəkkəb bir dövr idi. M.Ə.Rəsulzadə bu zamanı 1914-cü ildə “Şəlalə” jurnalınının 27-ci sayında dərc olunan “Dil ictimai mühüm bir amil” adlı məqaləsində belə şərh edir: *“Əvət, dil təbiidir, binaən əleyh əslidir, millətlə bərabər hasil olur. Dilsiz bir millət olmadığı kimi, millətsiz də dil olmaz... Dil bir millətin yeganə rüknü deyildir. Bir millət vücuda gəlmək üçün dil ilə bərabər digər iştiraklı şeylər də vardır. Fəqət dil bunların ən mühümüdür. Dil milliyyət həyatının ən mütəkamil bir şəkildir. Dil bir millətin ən qiymətli sərvəti, həyatının ən fəyyaz mənbəyini təşkil edir. Bir milləti dildən yaxşı təmsil edən olmaz. ...Qədimdə “dil” demək “millət” demək hökmündə idi”* (Rəsulzadə: 2014, II c., s. 233). Milliyyət naminə aparılan mübarizələrdə ən çox müdafiə olunan dildir: dillə bağlı olan məktəb, ədəbiyyat, mətbuat uğrunda mübarizədir – milləti hər şeydən artıq dil təmsil edir, millətin azadlığı uğrunda mübarizə elə dili uğrunda mübarizədir. M.Ə.Rəsulzadənin fikrincə, dil milyonlarla insanın və bir çox nəsillərin müştərək vücuda gətirdikləri bir fəxrdir, qanlı və canlı üzv, “zihəyat bir vücuddur”.

“Dil yaşamağın nişanəsidir” – deyən M.Ə.Rəsulzadə “müstəmləkəçi-assimilyator” siyasətdə digər dillərə hədsiz aludəçiliyin təhlükəli olduğunu bildirirdi. Məsələn, belə qənaətə gəlir ki, İranda fars dilinə hədsiz aludəçilik orada yaşayan türklərini o qədər farslaşdırmışdır ki, onlar özlərini iranlı, türkləşmiş fars sayırlar. “Dil ictimai mühüm bir amil” adlı məqaləsində qeyd edirdi: *“Bir dili*

öldürmək bir milləti öldürmək deməkdir... Dil durduqca, millət də durar, öldümi, millət də canını bağışlar... Dillərini unutmğa başlayan millətlər axırı qəti bir ölüm olan həlakətli bir yolla girmişlərdir” [Rəsulzadə: 2014, II c., s. 232].

Doğma dilimizin qorunması, saflığı və inkişafı uğrunda mübarizədə M.Ə.Rəsulzadənin ən mühüm xidmətlərindən biri əcnəbi sözlərin yerli-yersiz dilə gətirilməsinin əleyhinə olmasıdır. Məqalələrinin birində qeyd edir ki, türkcəyə ancaq türkcə qaydalar hakimdir. Təəssüf edir ki, türkcə həddindən artıq “mehmanpərəst”dir. Bir ərəb kəlməsi dilə daxil olduqda ərəbin bütün “nəhv” və “sərf” qaydalarını özü ilə bərabər gətirir: “Məsələn, cəm bağlarkən, “uhud” deniliyor. Vəsf edilərkən “ühudi-əhidsə” tərkibi işləniyor. Halbuki, əhdlər və *köhnə*, yaxud *əski* əhdlər deyilməsi lazım idi” [Rəsulzadə: 2014, II c., s. 222] O, başqa dillərdən söz alınmasının əleyhinə olmamış, bunu mədəni bir inteqrasiya kimi qəbul etmişdir, bununla belə, sözlərin düzgün alınmasının yollarını da göstərmişdir. Məsələn, *alim, fəzil, cahil* kimi kəlmələrin lazım olduqda alınmasına yox, onların mənbə dilin qanunlarına uyğun *üləma, füzəla, cühəla* cəm forması əvəzinə, dilimizin qrammatikasına uyğun *alimlər, fəzillər, cahillər* deyilməsinin tərəfdarıdır. “Dilin şivəsinə uyğun gəlməyən” sözlərin də işlədilməsinin əleyhinədir. Məsələn, *fünuni-müfidə* əvəzinə *fəydalı fənlər, pələngəsa* yerinə *pələng kimi, ruhdar* əvəzinə *ruhlu* yazmalı və deyilməlidir. Bununla belə, dildə vətəndaşlıq qazanmış ərəb və fars sözlərinin dəyişdirilməsini də düzgün hesab etmir: “Ancaq burası var ki, *sədri-əzəm, şeyxülislam, bəbi-ali, şurəyi-dövlət, ərzihal, paytaxt, tərcümeyi-hal* kimi klişe halına gəlmiş və elm mövqeyini tutmuş tərkiblərdə tərkib bünyəsində olduqları halda, *xırdabin, bədbin, müəllidül-hümüza, müəllidülma* kimi ərəbcə və farscadan alınıb və bəsit bir mənada işlədilan istilahlər, *tələbə, əmələ, təhrirat* kimi cəm bünyəsində olduqları halda, mənacə müfrəd olan kəlmələr baqi qalacaq və türkcədəki bəsit və müfrəd mənalarında işləniləcəkdir” [Rəsulzadə: 2014, II c., s. 222]. Ərəbcə, farsca ön sözlə işlənen kəlmələrin də türkcə qarşılığında “təbdil olunacağı”na inanır. Məsələn, *bivəfa* yerinə *vəfasız, bilaətiraz* yerinə *ətirazsız, şairiyyat* əvəzinə *şairlik, kamani* yerinə *kamançı, insaniyyətkaranə* yerinə *insanca* və s. Ancaq bu halda da bəzi istisnaları nəzərə almağı, “qulağın hənzuz aşına olmadığı və ülfət etmədiyi şeyləri yazmamağı” tövsiyə edir. Məsələn, *qeyri-ixtiyar* əvəzinə *ixtiyarsız* yazılarsa, bir az qəribə olar. Klişe halına gəlmiş, “dildə yerləşmiş olan” tərkiblərin də süni şəkildə dəyişdirilməsinin tərəfdarı deyildir, “əsla istemal etməməyi və əl dəyməməyi” lazım bilir: “Məsələn, bəziləri *nəzəri-diqqət* tərkibini pozmuşlar, *diqqət gözü* etmişlər ki, bu, əlbəttə ki, gülüncdür” [Rəsulzadə: 2014, II c., s. 223].

M.Ə.Rəsulzadə dili yad təsirlərdən qorumağı və inkişaf etdirməyi dil sahiblərinə ən çox lazım olan şeylərdən biri, bəlkə də, birincisi hesab edir. Dilimizi millətimizin ruhu və onun varlıq vasitəsi məqamında görmək istəyir, onu “camiiyyəti-milliyəmizdə ən mühüm bir ittihad və tərəqqi amili hesab edir”.

M.Ə.Rəsulzadənin yaradıcılığında əlifba məsələsi də geniş yer alır. “Əlifba bayramı” məqaləsində Novruz, Qurban və Oruculuqdan savayı bayramın olmasına şübhə edən həmkarlarından sual edir:

– Əlifbanın da bayramı olur?

Cavabını ritorik verir:

– Həm də ən böyük bayram!

“Dil millətin yüzdə doxsanını təşkil edər. Dilin səhhət və vücudunu isə yazı mühafizə edər” məntiqi ilə məsələyə yanaşan Mə.Ə.Rəsulzadə yazının mənbəyini əlifbanın ixtirasında görür. Məqalədə qeyd edir ki, ermənilər rəvayətə görə, 1500 il bundan öncə əlifba ərsəyə gətirən Mesropun ruhuna dualar oxuyurlarsa, Çin mənbələri miladi-İsadan əvvəl türklərin əlifbasının olduğunu xəbər verirlər. Mislədən 190 il əvvəl Kül Tigin abidəsində 30 hərfin olduğunu bildirir. Bu türk yazısı zaman-zaman bəzi əlavələrlə millətin ehtiyacına yarayacaq tərəqqisinə çalışmış və nail olmuşdur. Orxon-Yenisey türk-run əlifbasından fəxrlə bəhs etsə də, sonrakı dövrləri nəzərdə tutaraq “...bir dildə danışan, digər dildə isə yazan bir xalq” olmağımızdan dərin təəssüf hissi keçirir: “Bizim tam milli olaraq bir əlifbamız yoxdur. Biz türklər, bizim kimi farslar, vardılar da (hindlilər) ərəb əlifbasından müstəfiq olurduq... Çünki ərəb əlifbasına ehtiyac göstərmədən əvvəl türklərin özlərinə məxsus əlifbaları olmuşdur”[(Rəsulzadə: 2014, II c., s. 259].

M.Ə.Rəsulzadə əsası M.F.Axundzadə tərəfindən qoyulmuş əlifbanın daha sonralar Prins Daneş, Məmmədəğa Şahtaxtinski və başqalarının “himməti sayəsində mütəşəkkil bir şəkklə düşdüyü”nü qeyd edir, o, bu cür əlifba islahatının tərəfdarlarından idi. Hətta Osmanlıda gedən əlifba müzakirələrindən, “İslahi-hüruflər” cəmiyyətinin gördüyü işlərdən xəbər verir: “İslahi-hüruflər” cəmiyyətinin müəyyən nizamnaməsi, məramnaməsi, heyəti-idarə və şurayi-ümmüsi vardır. Avropavari bir cəmiyyətdir. Bu cəmiyyətin mərkəzi İstanbulda olmaqla bərabər vilayətlərdə və sair islam məmləkətlərində dəxi şöbələri olacaq, bütün bu şöbələri vasitəsilə islahi-əlifba fikri yayılacaq və çarələri aranılacaqdır”[(Rəsulzadə: 2014, II c., s. 312]. “Əlifba məsələsi. Mühüm bir xəbər münasibəti ilə” adlı məqaləsində ümumiyyətlə islam aləminin əlifbasına işarə edərək belə nəticəyə gəlir ki, aləmi-islamın yeganə bir səbəbi-inhitatı vardır – əlifbasının naqisliyi.

Mühacirət dövründə M.Ə.Rəsulzadə “Yeni Qafqasiya”, “Azəri türk”, “Odlu yurd”, “Bildiriş” adlı dərgi və məcmuələrdə Azərbaycanda latın əlifbasının tətbiqi ilə bağlı silsilə məqalələr çap etdirir. Fikrin davamı kimi bir sovet aliminin latın əlifbasının islama vurduğu zərəri istehza ilə qarşılayır. “Zarya Vostoka” (Заря Востока) məcmuəsinin 130-cu sayında yeni əlifbanın tərəfdarlarının əleyhinə yazılmış bir yazıda bildirilir ki, latın hərfinin tətbiqinə görə aləmi İslam ilə olan rabitəmiz münqəte oluyor. Fəqət bunların əsasən unutduqları və yaxud qəsdən muqəlatə etdikləri bir keyfiyyət vardır ki, o da latın hərfinin tətbiqi ilə latın lisanının tətbiqi məsələlərini qarışdırmalarıdır. M.Ə.Rəsulzadə cavabında yazır: “Möhtərəm cənablar, iqtibas eylədiyimiz bu sətirlərdən bir millətin əlifbasını dəyişmək kibi harsi ənənəti milliyəsini islah etmək surəti ilə pək böyük məsələlərlə məşğul

olanların nə cahil kimsələr olduqları haqqında bir fikir hasil edə bilirlər. Muarizlərini təcil edən bu bolşevik “alimi” latın hərfinin tətbiqi ilə münqəte olacaq rabitəyi islamiyyədən bəhs edənləri təhdidə qalxışıyor: “Cahillər bilmiyorlarmış ki, latın hərfini tətbiqlə türk lisanı dəyişməz” [bax: Rəsulzadə: 2012, 37-41].

Doğrudur, vaxtaşırı dərgilərdəki yazılarında latın əlifbasının qəbulunu “tarixi-islamda vaqe olan mühüm bir inqilab” adlandırsa da, Azərbaycanın tələsik şəkildə latın qrafikalı əlifbaya keçməsinə nəinki düzgün hesab etməmiş, bu yeniliyin Türkiyə başda olmaqla bütün türkdilli xalqların birlikdə qəbul etməyini, ortaqların əlifbanın olmasının tərəfdarı olmuşdur. Belə ki, həmin dövrdə ərəb əlifbası bütün müsəlmanları, o cümlədən bütün türk xalqlarını birləşdirən əsas vasitə olduğu üçün M.Ə.Rəsulzadə hələlik osmanlılar kimi ərəb əlifbasının qorunub saxlanılmasını, amma bir qədər təkmilləşdirilməsini təklif edirdi. “Ərəbcilər”lərin ən tutarlı arqumenti yeni əlifbanın Azərbaycanı digər türk-müsəlman ölkələrindən qoparmaq təhlükəsi idi: “Latın hürufatını qəbul edib-etməmək məsələsi üçün Azərbaycan Cümhuriyyəti dar bir yerdir. Yalnız burada qəbul edilərsə, İslam millətlərindən ayrılmış qalar”. Bu arqumenti Cümhuriyyətin işğalından sonra Türkiyədə mübarizə aparən M.Rəsulzadə və silahdaşları da təkrarlayırdı. Mirzə Bala Məmmədzadə Azərbaycanın təkbaşına ərəb əlifbasından latın sistemə keçməsi və türk dünyası ilə əlaqələrini tərks etməsini azəri türklərinin milli varlığına böyük zərbə olacağına inanırdı. M.Ə.Rəsulzadə onun “Odlu Yurd” jurnalında çap etdirdiyi “Yeni türk əlifbası və bolşevik mətbuatı” adlı məqaləsindəki fikirlərinə şərik idi: “...Azərbaycanın təkbaşına ərəb əlifbasından latın sistemə keçməsi və bütün Türk dünyası ilə tərki-əlaqə etməsi azəri türklərinin milli varlığına böyük bir zərbə olardı”. Latın əlifbasına keçməklə Türkiyə ilə mədəni əlaqələrin kəsilməsindən ehtiyat edən mütəfəkkir “Azərbaycanda latın əlifbası” adlı məqaləsində öz fikrini belə əsaslandırır: “Azərbaycan latın hərfləri ilə yazıb-oxumağa başlayarsa, İstanbulda çıxan kitabları oxumaqdan məhrum qalar, eləcə də Bakıda intişar ediləcək əsərləri Anadolu oxuya bilməz”. Bunu rusların şovinst siyasəti kimi əlaqələndirirdi. Sonrakı hadisələr azadlıq carçısının haqlı olduğunu göstərdi. Belə ki, bolşevik hakimiyyəti ilk mərhələdə Kiril əlifbasının məcburi tətbiqinin başqa xalqlar, o cümlədən türk xalqları tərəfindən onların milli mədəniyyətlərinin ruslaşdırılmasına cəhd kimi qiymətləndiriləcəyindən çəkiniyi üçün neytral yol seçmiş və latın qrafikasının tətbiqinə “göz yummuşdu” [Verdiyev, 2024]. “Azəri türk” jurnalının 1928-ci ildə çıxan 18-ci sayında dərc olunan “Hərflər inqilabı müvacihsində (üz-üzə gəlməsində)” adlı məqaləsində M.Ə.Rəsulzadə vaxtilə dərc etdirdiyi yazılarında latın əlifbasına qarşı çıxmasının səbəbini bu şəkildə izah edirdi: “Biz ötdən bəri vuqu bulan (mövcud olan) nəşriyyatımızda bu məsələdə islahatçıların nöqtəy-nəzərini müdafiə etmiş bulunurduq. Azərbaycandan başlayaraq bugünkü sovetlər ittihadı daxilində (Türkiyədən və bütün Türk dünyasından təcrid olunmuş şəkildə) qalmaq zərurətində bulunan bütün türk cümhuriyyətlərində tətbiq olunan latın

hərflərinə (Türkiyədəkindən fərqli hərflərə) bu nöqteyi-nəzərdən qarşı gəlirdik". Türkiyədə latın qrafikasına keçiddən sonra mühacirlər bu dəfə yeni əlifba prosesini dəstəklədilər. Hətta Müsavat fırqəsi bütün üzvlərin latın qrafikasını öyrənməsinin vacib olması ilə bağlı qərar verdi. Azərbaycanda və Türkiyədə qəbul edilən əlifbalar arasında bəzi işarələrdə fərqliliklər olduğu üçün M.Rəsulzadə və həmfikiriləri "Odlu yurd" jurnalını müqayisəli şəkildə hər iki əlifbada (ərəb və latın) nəşr etdirdilər.

M.Ə.Rəsulzadənin dil və əlifba barəsindəki bir sıra görüşləri, fikirləri bu günümüzdə də öz aktuallığını saxlamaqdadır.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseyinzadə Ə. Qəzetəmizin dili haqqında bir neçə söz // Azərbaycan publisistikası antologiyası. Bakı: "Şərq - Qərb", 2007.
2. Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. II cild (1909 – 1914). Bakı, "Təhsil", 2014.
3. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Законодательные акты (Сборник документов). Баку: Азербайджан, 1998.
4. Məmmədli R. İstiqlal mücadiləmizin parlaq siması Məhəmməd Əmin Rəsulzadə / Tərt.: R.Məmmədli Bakı: Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi KUK, 2014.
5. Rəsulzadə M. Ə. Əsərləri (mühacirət dövrü). "Yeni Qafqasiya", "Azəri türk", "Odlu yurd", "Bildiriş"dəki yazıları II c. Nəşrə hazırlayan: Nəsiman Yaqublu Bakı – 2021.
6. Verdiyev İ. Rəsulzadə və dil məsələləri. Mədəniyyət jurnalı, 30.01.2024, (<https://medeniyyet.az/page/news/71886/Resulzade-ve-dil-meseleleri.html> tarix: 09.04.2024)

LANGUAGE AND ALPHABET POLICY OF M.A.RASULZADE

SUMMARY

The early XX century was a tumultuous time in society, marked by political conflicts, debates over language and alphabet, and the formation of groups with differing views and ideologies, all under the influence of the Ottoman Empire. Serious discussions and struggles for national self-awareness were ongoing. The phonetic, grammatical, and lexical-semantic peculiarities of Ottoman Turkish are evident in both literary works and the language used in the press. At times, literary language norms are confused with the Luru language, and writers prefer to use language that is easily understood by the general public. These societal changes are a result of foreign language education. M.A.Rasulzade repeatedly emphasised that foreign language schools promote an imperialist agenda and should be avoided. He argued that such schools distance the nation from its roots, causing it to forget its history, literature, and traditions. As a result, they can not benefit the country and its people. The aim of education should be to raise a generation with strong national morals. The author dedicates the policy of language and alphabet to the task of educating the nation. "...From now on, an ignorant nation will be weak, and woe to

the weak!...If a nation wants to be happy in general, and does not want to be crushed under the feet of others, it should be educated and capable in general, the whole nation should study, do education and science, and be literate”.

Key words: *language, alphabet, press, imperialist policy, Latin alphabet, education, reform.*

ЯЗЫКОВАЯ И АЛФАВИТНАЯ ПОЛИТИКА М.А.РАСУЛЗАДЕ РЕЗЮМЕ

Начало XX века было беспокойным временем в обществе, отмеченным политическими конфликтами, спорами о языке и алфавите, а также формированием групп с разными взглядами и идеологиями, и все это под влиянием Османской империи. Продолжались серьезные дискуссии и борьба за национальное самосознание. Фонетические, грамматические и лексико-семантические особенности османского турецкого языка проявляются как в литературных произведениях, так и в языке, используемом в прессе. Иногда нормы литературного языка путают с языком луру, и писатели предпочитают использовать язык, который легко понятен широкой публике. Эти социальные изменения являются результатом обучения иностранному языку. М.А.Расулзаде неоднократно подчеркивал, что школы иностранных языков пропагандируют империалистическую повестку дня и их следует избегать. Он утверждал, что такие школы отдаляют нацию от ее корней, заставляя ее забывать свою историю, литературу и традиции. В результате они не могут принести пользу стране и ее народу. Целью образования должно быть воспитание поколения с сильной национальной моралью. Политику языка и алфавита автор посвящает задаче просвещения нации. «...Отныне невежественный народ будет слаб, и горе слабым!...Если народ хочет быть счастливым вообще, а не хочет быть раздавленным под ногами других, то он должен быть образованный и вообще способный, весь народ должен учиться, заниматься образованием и наукой, быть грамотным».

Ключевые слова: язык, алфавит, пресса, империалистическая политика, латиница, образование, реформа.